

ӘОЖ: 373.167(075,3):821.51.0

**ІЛІЯС ЖАНСҮГІРОВТИҢ «ҚҰЛАГЕР» ПОЭМАСЫ АУДАРМАСЫНДАҒЫ
РЕАЛИЯ СӨЗДЕР**

Сейсекенова Айнаш Байкенженовна

ainasch_70nurzhan@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті 6М020700 – «Аударма ісі»
мамандығының 2 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі — Мұратова Г.Ә.

Кез-келген көркем мәтін шеңберінде реялиялар, яғни, ұлттық-мәдени маркер-сөздер лингвомәдени бірліктер ретінде әр түрлі қызмет атқарады. Мысалы, біз талдағалы отырған Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасының Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасында кездесетін реялиялар өзге ел мәдениетінің маркер-сөздері ретінде ағылшын тілді оқырманға Ақан сері өмір сүрген дәуірдегі шындықтың қазақ халқына тән фрагменттерін көрсететін әлемнің тілдік бейнесін құрайды. Реялия сөздерге белгілі бір елге тән барлық географиялық атаулар, жалқы есімдер, ұлттық салт-дәстүрлер, мерекелер атауы, тұрмыстық бұйымдар, сусындар, тағамдар, мифологиялық, фольклорлық персонаждар, ән-жырлар, музыкалық шығармалар т.с.с. жатады.

Ең алғаш ғылыми айналымға реялия сөзін термин ретінде ХХ ғасырдың 40-жылдары Ресей ғалымы А.В. Федоров [1] енгізген болатын. Реялиялардың көркем аудармадағы рөлі туралы Э. Медникова [2], Н.И. Паморозская [3] т.б. орыс ғалымдары зерттеді. Сондай-ақ,

реалия термині М. Л. Байсбурд [4], Л. С. Бархударов [5], Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров [6], Г. Д. Томахин [7], В. С. Виноградов [8], Н. А. Фененко [9] сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады.

Аудармадағы ұлттық – тарихи колоритті беруде реалиялардың қызметі ерекше. Әсіресе оқырманды көркем шығармадағы ұлттық атмосфераға бойлату үшін реалиялардың символдық қызметі үлкен роль атқарады. Түпнұсқадан басқа тілге аудару үшін аудармашының аударудың амалдары мен әдіс-тәсілдерін меңгеруі қажет екені айқын. Реалиялар деп түпнұсқадағы мәдени семантикасы басым болып келетін және аударылатын тілде дәлме-дәл балама элементтері болмайтын, түпнұсқа мен аударма тілінің мәдениеті, тілі, дәстүрі арасындағы айырмашылығы жер мен көктей болатын түсініктерді айтамыз. Осыған байланысты баламасыз лексика терминін қолдану тіл, мәдениет және аударма мәселелерімен айналысып жүрген көптеген ғалымдардың (Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, С. Влахов, С. Флорин, Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров) еңбектерінде кездеседі.

С.М. Ниятуллаев «Реалия сөздер мәдени бірліктер ретінде және олардың аудармада берілу жолдары» (Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер трилогиясы негізінде») атты мақаласында реалияға келесідей түсініктерді жатқызады [10, б. 277-280]:

1) реалия – бұл ұғым, практикалық түрде басқа тілде сөйлейтін адамдардың өмірінде болмайтын ұғым;

2) сыртқы лингвистикамен және аударматанумен зерттелінетін әр түрлі факт олар және олардың тілде бейнеленуі, сондай-ақ берілген елдің мемлекеттік құрлымы, халықтың тарихы, мәдениеті, тілі, берілген тіл меңгерушілерінің байланыстары және т.б.;

3) Сөздің номенативті мәні үшін негіз болып табылатын материалдық мәдениеттің заттары;

4) Өмірдің және тұрмыстың ұлттық ерекшеліктерін белгілейтін сөздер.

Реалияларды аудару түпнұсқа тілдің ұлттық және мәдени ерекшеліктерін бере білуге қатысты маңызды мәселелердің бірі. Егер реалия сөздерді нақты аударма алған болса, онда аудармашы көркем мәтіннің эстетикалық және эмоциялық әсерін дәл бере білу мақсатына жетті деп айта аламыз.

Көптеген зерттеушілер көркем әдебиеттегі реалияларды аударудың әр түрлі амал - тәсілдерін атап көрсеткен болатын. Қазіргі аударманың теориясы мен практикасында солардың ең көп тараған түрлеріне транскрипция және транслитерация, калькалау, сипаттама немесе түсіндірме, жақындатылған аударма, трансформациялық аударма, гипонимикалық аударма және аударманың басқа да түрлерін жатқызады.

Аударманың аталмыш тәсілдері Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасындағы реалиялардың Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасында да көрініс тауып отырады [11]. Осыларды дәлірек айту үшін аталған тәсілдердің көп тараған түрлері: транскрипция и транслитерация әдістерінен бастап қарастырып өтейік.

Транскрипция деп түпнұсқа тілдегі реалия сөздің дыбыстық формасының аударылатын тілде берілуін, ал, транслитерация деп түпнұсқаның аударма тіліндегі графикалық формасымен берілуін айтамыз. Бұл екі тәсілдің аудармадағы мазмұндық колоритті беруде көп көмегі тиіп отырады. Транскрипция түпнұсқаға фонетикалық тұрғыдан неғұрлым жақындатылып берілетін тәсіл болса, ал транслитерацияның қолданылуы шектеулі болады. Ол көбенесе жалқы есімдерді, белгілі бір атауларды, элементтік таптардың атауы, қоғамдық-саяси өмір түсініктерін беруде қолданылады. Кейде осы екі тәсілдің ұқсастықтарына орай шатастырып та жатады. Осы екі тәсілдің басым тұстарына қысқа да нақты болуын жатқызамыз. Жасалған талдаулар барысында Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасының Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасындағы реалиялардың басым көпшілігі транслитерация мен транскрипция арқылы аударылғаны белгілі болды.

Бұл әдісті қолдана отырып, басқа тілдік реалияларды механикалық түрде аудару арқылы аудармашылар жергілікті ұлттық колоритті беруге тырысады. Осы әдісті аударма теоретигі В. С. Модестов лексикалық анықтылықты жеткізуде және де түпнұсқадағы сол елге ғана тән жайттарды бөгде жұрт оқырманына білдіруге, сондай-ақ, басқа мәдениеттік

бірліктерді аударылатын тілде жаңашыл, бейтаныстық ерекшелігімен көрсетуге тиімді әдіс деп бағалайды [12].

Осыған орай поэмада географиялық, этнографиялық, топономикалық және кісі атына қатысты реалиялардың көптеп кездесуі кездейсоқ емес. Мысалы, «домбыра», «Алатау», «Арқа», «Арғын», «ауыл», «зекет», «сері», «пері», «күй» реалияларын аудармашы транслитерация әдісі арқылы аударма тілінің графикасымен сол қалпында берген. Осыған байланысты кейбір үзінділер келтіре кетейік. Поэмадағы түпнұсқада:

Күйінде домбыраның құлдырасын,

Суындай Алатаудың сылдырасын [13, 272 б.],

деген жолдардағы «күй», «Алатау» сөздері аудармада:

Let the kui resound from the dombra [11, 28 б.],

echoing Alatau's mountain rivers,-

деп берілген. Немесе келесі тармақтарда да транслитерация әдісімен «күй» сөзі аударма тілінің графикасымен сол қалпында берілген:

Ескі ән, күй сондықтан қалған боздап [13, 273 б.].

Leave it to our kuis to reveal this grief and bitterness [11, 29 б.].

Түпнұсқадағы топонимдердің бірі – «Арқа» сөзін де сол қалпында ағылшын тілінің графикасымен берген:

Ақтарған Арқа астын инженермін,

Ал, жұртым, керегіңе тұрса сөзім [13, 273 б.].

I am the one with nothing to hide,

who digs deep to the bottom of Arka...[11, 30 б.]

Бұның ұтымды жағы туралы аударма теоретигі В. С. Модестов пікіріндегіше деп айта отырып, бұл тармақтардағы транслитерациядағы бір кемшілік – бұл әдіс ағылшын тілді оқырманнан аялық білімді талап ететінін айтқымыз келеді. Мысалы, домбыра, Алатау, Арқа сынды реалия сөздер қазақ мәдениеті мен географиялық орындар мен жер, су атауынан хабарсыз адамға түсініксіз болуы мүмкін. Біздің пікірімізше, «домбыра», «Алатау», «Арқа», «Арғын», «ауыл», «зекет», «сері», «пері», «күй» сөздеріне аудармадағы әр беттің соңында түсініктемелер келтірілуі тиіс немесе сипаттамалар жасалуы тиіс. Мысалы, «Тұсында сері болсын, «пері» болсын» [13, 279 б.] тармағы аударма тілінде «but Akan, whether seri or peri» [13, 236 б.] деп берілуі төменде түсініктемелер берілмесе ағылшын тілді оқырманға шығарманы түсінуге қиын соғуы мүмкін. Осы жерде сері» сөзінің қазақ мәдениетіндегі сал-серілік дәстүрмен байланысы туралы және «пері» туралы фольклорлық аңыздардан мысалдар берілуі поэманың идеясы мен мазмұнын аша түсер еді.

Сол сынды аудармадағы «батыр» реалиясына тоқтала кетелік. Түпнұсқада:

...Өткір ой, сезгір сезім батырысың [13, 273 б.];

Аудармада:

...You are the warrior of deep thought and power[11, 28 б.].

Бұл жерде «батыр» фольклорлық реалия сөзін «warrior» әскер, жауынгер сөзімен берген. Батыр деп қазақы түсінікте өз жеке қарақан басын емес, ел қамын өз басынан артық қоятын, Отанын сүйген ерді айтамыз. Аудармашы «батыр» реалия сөзін «the warrior of deep thought and power» терең ой мен күш иесі жауынгер ретінде аударған. Илияс Жансүгіров түпнұсқада «батыр» сөзін метафора ретінде қолданған, осы сөзді Белинда Кук гипонимикалық әдіспен аударып берген. Бұдан біз аудармашының түпнұсқадағы өлең жолдарының мағынасын аударма тіліндегі мағынасы жақын нұсқамен аударғанын байқаймыз. Дегенмен, реалияларды түсіру аудармада көп жағдайда ұтымды нәтиже бермеуі мүмкін. Батыр мен қатардағы жауынгер немесе әскердің көп айырмашылығы барын қазақтың тарихын білетін адам жақсы айыра алады. Бұл аудармашының түпнұсқа сөздер туралы нақты ақпараты болмауынан да болуы мүмкін. Илияс Жансүгіров «Өткір ой, сезгір сезім батырысың» деп ерекше жан иесін, яғни, өзін айтып отыр. Бұл шумақтар поэманың «Толғану» атты бірінші бөлімінен алынған мысал. Ақын мұнда Қазтуған жырау,

Махамбеттер сынды поэмадағы негізгі оқиғадан бұрын өзін оқырманға жәй ақын ғана емес, қалам ұстаған «батыр» ретінде таныстырып әрі шабыт шақырып толғап жырлайды.

Сол сынды гипонимикалық әдіспен аударылған реалиялардың бірі – «қыр» сөзіне қатысты. Түпнұсқада:

Құлақты қырға түріп жүрген кезім [13, 273 б.].

Аудармада:

My ear was always close to ground [11, 30 б.].

Аудармашы «қыр» сөзін «ground» яғни, «жер» деп аударған. Кембридж сөздігінде де «ground» сөзі «жер», «топырақ» мағынасын білдіреді [14].

Аудармашының «My ear was always close to ground» тармағын сөзбе-сөз аударсақ «менің құлағым әрдайым жерге жақын болған» болып шығады. Сондықтан бұл тұста да Белинда Кукке «қырдың» баламасын дәл беру үшін басқа аударудың басқа жолдарын іздегені ұтымды болар еді. Ілияс Жансүгіровтың қолданысындағы «құлақты қырға түру» тіркесі метанимиялық жолмен жасалған контекстік ауыс мағыналы авторлық сөзге жатады. Сондай-ақ, «қыр» сөзінің жалпыхалықтық стильдегі мағынасы бір бөлек тақырып деуге болады. Жоғарыда келтірілген салыстырулардан кез-келген аудармашы үшін реалия сөздерді аударудың күрделі тұстары мол екендігін байқауға болады.

Дей тұрсақ та, поэманың ағылшын тіліне аударылуы қазақ әдебиеті мен мәдениетінің халықаралық тұрғыда насихатталуының үздік үлгісі деп айта аламыз. Жалпы, Ілияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасының ағылшын тіліне аударылуы мен ақынның 125 жылдығына орай кітап болып жарыққа шығуы 10 жыл көлеміндей уақытты алған екен. Ол туралы шығарманың ағылшын тілінде жарық көруіне ақынның тікелей ұрпақтарының ат салысуы мұрындық болғанын ақынның немересі Жанар Жандосованың мақаласынан оқуға болады [15]. Сондай-ақ, Ілияс Жансүгіровтің көркемдігі мен танымы биік күрделі шығармасын ақын Белинда Куктың тікелей қазақ тілінен аударуы поэманың шекара асуындағы үлкен миссия ретінде танылуы тиіс деп ойымызды қорытамыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Федоров А. В. О художественном переводе. Л.: Объединение государственных книжно-журнальных издательств, 1941. 260 с.
2. Медникова, Э. Послесловие. Комментарий Текст. / Э. Медникова // Capote T. The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's. М.: Progress publishers, 1974. -С.186- 223.
3. Паморозская Н.И. Роль слов-реалий в создании культурного фона художественного произведения. // Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990. - С. 59-62
4. Байсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения // Русский язык за рубежом. 1972. № 3. С. 98-100.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 240 с.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Русский язык, 1983. 269 с.
7. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре // ИЯШ. 1997. - № 3. - С. 1318
8. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
9. Фененко Н.А. Лингвокультурная адаптация реалий // Проблемы культурной адаптации текста. Тезисы докладов международной научной конференции. Воронеж: Центр «Русская словесность», 1999. - С. 110-113.
10. Ниятуллаев С.М. Реалия сөздер мәдени бірліктер ретінде және олардың аудармада берілу жолдары) (Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер трилогиясы негізінде») // Абай атындғы ҚазҰПУ хабаршысы. 2017.- №2(60). Б. 277-280.
11. Ilias Jansugurov. Kulager. Translated by Belinda Cooke. Astana/Almaty. 2018 – 160 p.
12. Модестов В.С. Художественный перевод: история, теория, практика. –М.: 2006. 463 с.
13. Жансүгіров І. Құлагер. Өлеңдер мен поэмалар. –Аламы.-2003. 360 б.

14. <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/ground> (қаралған күні – 10 қараша 2019 ж.)
15. https://kazakh-tv.kz/kz/view/culture/page_202183_kulager-poemasy-ahylshyn-tiline-audaryldy (қаралған күні – 10 қараша 2019 ж.)